

МУЗЕЙНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО КОЗАЦТВО (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»)

Т. В. Грушева

Запорізький національний університет

grushevaznu@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0560-8229>

Ключові слова: Національний заповідник «Хортиця», запорозьке козацтво, історична пам'ять.

Сучасна система домінуючої культури включає, між іншим, надбання соціально-гуманітарних наук; історичну дидактику; інтерпретацію минулого музеями; літературну уяву, що впливає на систему цінностей; наступність історичних традицій та формує колективну історичну пам'ять. З відновленням Україною незалежності було актуалізоване питання деконструкції советських історичних міфів. Серед них опинилася й історія козацтва, яке було представлено як елемент класової структури суспільства. У сучасному історичному дискурсі образ українського козацтва розглядається як фронтрна спільнота, з одного боку, та політичний і культурний феномен – з іншого.

Музейні практики займають важливу роль у формуванні пам'яті про козацтво. Доля національного заповідника «Хортиця», який у 2025 р. святкує 60-річний ювілей, є ілюстрацією соціокультурних трансформацій, яких зазнала Україна. Наведені у статті приклади сучасних музейних практик Заповідника (експозиційна, виставкова, культурно-освітня, науково-дослідницька діяльність) демонструють світоглядний феномен українського козацтва та представляють його фундаментом української культури.

MUSEUM PRACTICES IN THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY ABOUT THE COSSACKS (ON THE EXAMPLE OF THE NATIONAL RESERVE «KHORTYTSIA»)

T. V. Grusheva

Zaporizhzhia National University

Keywords: National Reserve «Khortytsia», Zaporozhian Cossacks, historical memory.

The modern system of dominant culture includes, among other things, the acquisitions of social and humanitarian sciences, historical didactics, interpretation of the past by museums, literary imagination, which influences the system of values, the continuity of historical traditions and forms collective historical memory. With the restoration of Ukraine's independence, the issue of deconstruction of Soviet historical myths was actualized. Among them was the history of the Cossacks, which was presented as an element of the class structure of society. In modern historical discourse, the image of the Ukrainian Cossacks is considered as a frontier community on the one hand and a political and cultural phenomenon on the other.

Museum practices play an important role in the formation of memory about the Cossacks. The history of the Khortytsia National Reserve, which celebrates its 60th anniversary in 2025, is an illustration of the socio-cultural transformations that Ukraine has undergone. The focus of the Reserve's current activities: exhibiting objects related to the Cossack era (weapons, household items), presenting thematic areas covering various aspects of the life of the Cossacks (spiritual, cultural, economic, social life and the struggle for statehood), paying attention to individual historical figures whose activities influenced the formation of national identity. The following topics are leading for the Reserve: «Clothing of the population of Zaporozhye during the Cossack era»,

«Pereyaslav Treaty of 1654 – myths and reality», «Spirituality and culture of the Zaporozhians», «Weapons of the Cossack era», «Images of Orthodox saints in the spiritual world of the Zaporozhian Cossacks», «Cossack daily life and traditions». The examples of modern museum practices of the Reserve (exhibition, exhibition, cultural and educational, scientific and research activities) given in the article demonstrate the worldview phenomenon of the Ukrainian Cossacks and represent it as the foundation of Ukrainian culture.

Новітня російська-українська війна актуалізувала питання історичної пам'яті. Ідеологи рашизму зробили з історії зброю та здійснюють спроби виправдати агресію антинауковими узагальненнями. Серед них поняття «Новоросія», яке використовується у політичному контексті та, згідно із задумом російських пропагандистів, охоплює у тому числі і запорозькі землі. Проте в історичній пам'яті українського суспільства Запорожжя – козацька спадщина. З кінця XVI ст. козацтво виступає самостійною суспільною силою та згодом очолює державотворчі процеси в українській козацькій державі. На правових засадах, які були сформовані в Запорозькій Січі, ґрунтувалася Гетьманщина. Козацтво виступає світоглядним феноменом та репрезентує українську історію. Спадщина, яка пов'язана із козацтвом, представляє собою фундамент української культури, а її популяризація консолідує суспільство. У цей дискурс активно включені музейні установи, у зв'язку з цим їхня діяльність представлена у контексті культурної та історичної політики держави. Національний заповідник «Хортиця» за 60 років діяльності став авторитетним соціокультурним інститутом, відомим як в Україні, так і за її межами.

Проблема історичної пам'яті є в українській історіографії не новою, її наукове дослідження стало міждисциплінарним. Актуальним є синтезування висновків істориків, філософів, педагогів, культурологів. Ґрунтовними, щодо визначеної проблеми, є висновки дослідників: Ю. Шаповала, Ф. Турченка, Н. Дічек. У сучасних наукових роботах виокремлюється тема музею як інституту пам'яті: А. Киридон «Музеї як інституції пам'яті»¹, П. Вербицька «Сучасна парадигма музейної комунікації»². Л. Нагорна дослідила «історичну культуру» як фактор формування «образу мину-

лого» у процесі взаємодії історичного знання та колективної пам'яті³. Серед робіт, безпосередньо присвячених історико-культурній ролі о. Хортиця у виникненні запорозького козацтва, виділимо дисертаційне дослідження А. Сокульського (першого директора Національного заповідника «Хортиця») «Острів Хортиця та його історико-культурне значення в процесі виникнення і становлення запорозького козацтва». У роботі осмислене поняття «великого кордону» як явища євразійського геополітичного простору, виникнення та розвитку запорозького козацтва на українському пограниччі. Автор розглядає острів Хортиця як історико-культурний феномен⁴.

Завданнями статті є, по-перше, дослідження потенціалу музеїв у поширенні історичних знань, опору советсько-російській історіографії, формування історичної пам'яті; по-друге, представлення музейних практик Національного заповідника «Хортиця» та визначення їхнього впливу на формування українських національних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розвиток Національного заповідника «Хортиця» як соціокультурного інституту рельєфно проглядається на тлі тектонічних змін в українському суспільстві. Інтерпретація історії за советських років через призму марсизму-ленінізму була націлена на творення міфів, що, у свою чергу, обслуговували ідеологію. Так з'явилися міфи про братні східнослов'янські народи з єдиною (спільною) історією, Московію як спадкоємницю Русі, російський народ як «старшого брата» тощо. Советська міфологічна версія козацької історії формувала вихолощений образ захисників народу від несправедливості. У фокусі цього міфу була класова боротьба, апогеєм якої стала війна проти польського панування та Переяславська рада,

¹ Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 2015. Вип. 16 (1). С. 193–200.

² Вербицька П. Сучасна парадигма музейної комунікації. *Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації*: тези IV Міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 квітня 2017 року. Львів, 2017. С. 22–24.

³ Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.

⁴ Сокульський. Острів Хортиця та його історико-культурне значення в процесі виникнення і становлення запорозького козацтва. Дисертація на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2014. 442 с.

яка незмінно трактувалася як «возз'єднання» України з Росією. Такий насаджений ідеологічний конструкт закріпився у псевдонауковому дискурсі про Україну та має вплив на світогляд сучасних українців. Упереджена оцінка минулого дорівнює викривленим уявленням та слугує фундаментом для формування стереотипів. Досліджуючи це питання, Л. Зашкільняк робить висновок про міф як результат «пізнавальної діяльності (в різних її формах), а стереотип – її закріпленням у догматичних і малорухливих вербальних і невербальних структурах свідомості»⁵.

З відновленням Україною незалежності було актуалізоване питання деконструкції советських історичних міфів. Але цей процес виявився довгим, складним та суперечливим. Пролонгованість советської ідеології була визначена кількома причинами. Серед них: інституційна пам'ять (у 1990-і рр. екс-партноменклатурники, для яких лишалися близькими советські цінності, були носіями советської ідентичності), маніпуляції історичною свідомістю політичною елітою, використання політичними силами антиукраїнських гасел, ігнорування важливості процесу формування загальноукраїнської ідентичності представниками влади у часи «багатовекторності», відсутність історичного просвітництва. Інформаційний вплив, що «лякав» українців створенням новітньої «міфореальності», також не сприяв суспільному діалогу. Це стало причиною поширення советських ідеологічних концептів у суспільному та культурному просторі в постсоветській Україні, що прослідковувалося у топоніміці, пам'ятних місцях, літературній уяві, закарбованою в деяких музейних експозиціях фальсифікованої історії та призвело до глибокого розходження в історичній формі свідомості українців, ціннісних протиріч, регіональних відмінностей, політичної нестабільності тощо. Недосформовані, з розбалансованою історичною пам'яттю, ідентичності є вразливіми перед натиском експансіоністської політики інших держав⁶.

До цього варто додати недооцінку потенціалу музеїв у поширенні історичних знань, опору советсько-російській історіографії, процесу деко-

лонізації та декомунізації суспільної свідомості і формуванню нових ціннісних установок. Очевидно, що музеї, включені в систему домінуючої культури, репрезентують пам'ять у публічному просторі та зберігають національні традиції в історичній пам'яті. Музейна інтерпретація минулого повинна сприяти усвідомленню спільної історії, консолідувати суспільство, формувати світогляд та національну ідентичність. Це уможлиблюється завдяки тому, що інституції пам'яті виступають механізмом збереження пам'яті, інтерпретують факти, формують сприйняття минулого, чим вони активно впливають на соціокультурний простір та конструюють колективну пам'ять/колективну ідентичність. За влучним висновком А. Киридон, «головна місія музею – генерування культури теперішнього й майбутнього»⁷.

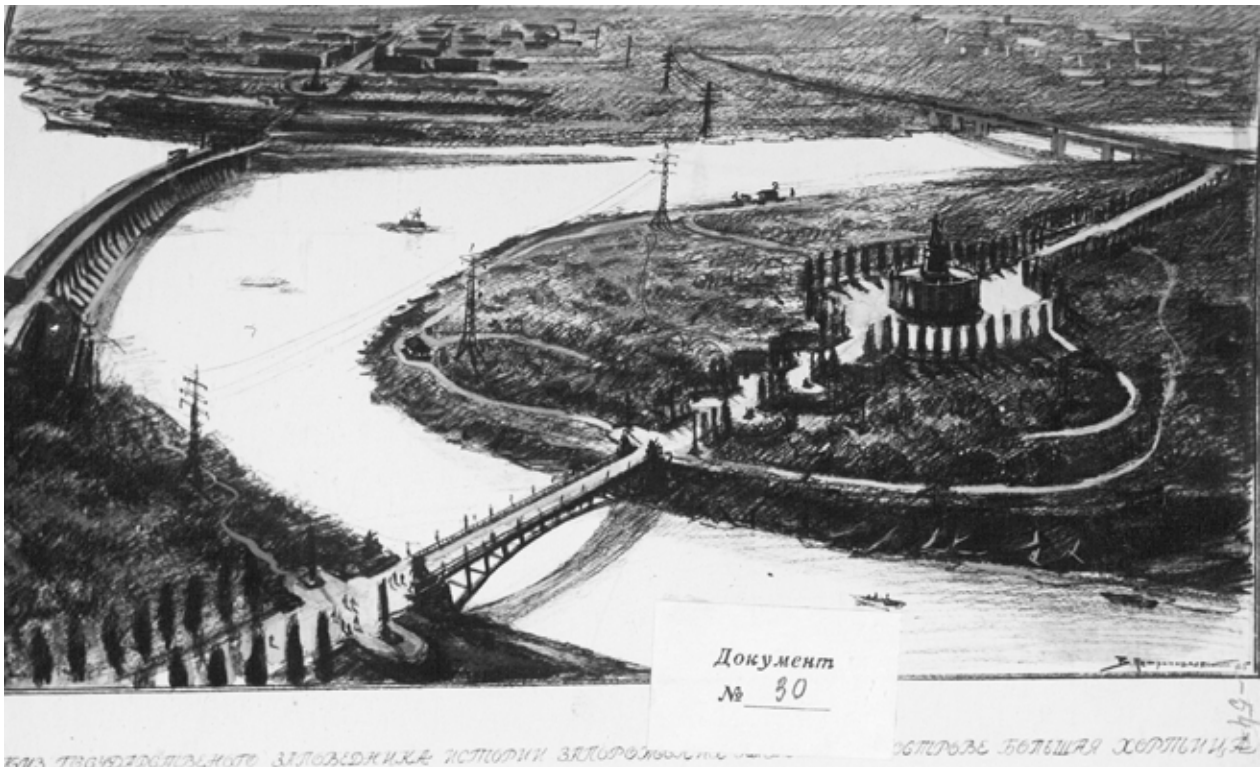
Актуальною стала відповідь на питання відтворення цими інституціями історичної «правди». Іншими словами, постала дихотомія: деміфологізація історії VS творення нових міфів. Очевидно, що відповідь на це питання знаходиться у межах політики пам'яті та комеморативних практик. Але не варто применшувати відповідальність працівників тих закладів, які відносяться до інституцій пам'яті. У публічну площину повинна надаватися достовірна інформація, а концепція експозицій ґрунтуватися на фактах/наукових дослідженнях та сприяти критичному мисленню. Нижче розмова піде про музеї як інститути соціальної пам'яті, які зберігають історичну/культурну/наукову спадщину, забезпечують діалог із минулим, інтерпретують події, створюють культурний та історичний образ країни.

Сучасні вчені переосмислили спрощений советський образ українського козацтва. У сучасному історичному дискурсі образ українського козацтва розглядається як фронтрна спільнота, з одного боку, та політичний і культурний феномен – з іншого. Його роль є вагомою у формуванні державності, етнічної свідомості та в культурній ідентичності українців. Історична дидактика описує роль козацтва в історії українського народу солідарно з академічним підходом. Вкрай важлива суголосність музейних практик у формуванні моделі пам'яті з сучасною українською академічною наукою та шкільними підручниками. Це дозволить подолати протистояння (конфлікт) моделей історичної пам'яті. Еволюцію ідей/концепцій пам'яті про козацтво можна прослідкувати

⁵ Зашкільняк Л. Радянські міфи в сучасній українській історіографії: час змін і заміни. Світло й тіні українського радянського історіописання : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 трав. 2013 р.) / за ред. В. Смолія; НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2015. С. 19.

⁶ Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіз. Доповідь. За заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. С. 14.

⁷ Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 2015. Вип. 16 (1). С. 196.

Ескіз Державного заповідника історії запорізького козацтва на острові Велика Хортиця (1965 р.)

Джерело: *Державний архів Запорізької області*. Виставка документів «30 років з дня відкриття на о. Хортиця Музею історії м. Запоріжжя Національного заповідника «Хортиця». URL : https://www.archivzp.gov.ua/uk/?option=com_content&view=article&id=301

на прикладі діяльності Національного заповідника «Хортиця».

Острів Хортиця був оголошений Державним історико-культурним заповідником згідно з Постановою Ради Міністрів України № 911 від 18 вересня 1965 року «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва»⁸. Це був час перебування при владі П. Шелеста, який увійшов до історії своїм поміркованим «українофільством» та спробою балансувати між моноідеологією та намаганням популяризувати українську самобутність. Погляди Першого Секретаря ЦК КП України не означали реанімацію наукового інтересу до історичного минуло України. Поширювалася скоріш «фольклорна» картина минулого.

Проте саме у другій половині 1960-х рр. регіональною владою приймаються концептуальні рішення щодо популяризації пам'яток козацької доби у Державному історико-культурному заповіднику. До його складу мав увійти Музей історії запорозького козацтва.

⁸ Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорізького козацтва. Постанова № 911 Ради міністрів Української РСР. *Державний архів Запорізької області*. Р-1335. Оп. 9. Спр. 939. Арк. 77, 77 зв.

Такі підходи в організації простору, які представлені в ескізі Державного заповідника історії запорозького козацтва, можна оцінити як спробу популяризації історії козацтва та представлення Хортиці як острова козацької слави (такий стереотип побутує досі). Вважаємо за можливе стверджувати саме ці події етапом включення міста у соціокультурні процеси України.

Проте «українофільські» ініціативи П. Шелеста швидко згортаються із приходом до влади Першого Секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. Він доклав чималих зусиль для зросійщення культури, що негативно відбилося на діяльності Заповідника: теми, пов'язані з історією запорозького козацтва, вважалися недоречними, а, відповідно до рішення ЦК КПУ, на Хортиці повинен був з'явитися Музей історії міста Запоріжжя (1973 р.) з провідною темою – боротьбою за соціалізм у місті. Цей факт ще раз доводить, що моноідеологія стала засобом контролю суспільства. Ігноруючи принцип об'єктивності, науковці, освітяни, представники культурної сфери стали інструментом у реалізації політичних та соціальних цілей комуністичного режиму. Кінцевою метою цих соціальних експериментів для ідеологів стало формування парадигми загальносоюзної ідентичності.

Корінні зміни у свідомості українців відбулися за часів горбачовської гласності, коли була актуалізована національна парадигма. Святкування у серпні 1990 р. 500-ліття козацтва закріпило концепт про Хортицю як «колиску» козацтва та підкреслило значну роль українського козацтва у формуванні історичної свідомості і національної самоідентифікації українців. Основні події святкування були організовані у Запорізькій та Дніпропетровській областях. Кульмінацією стало свято на о. Хортиця та хода по м. Запоріжжю – наймасштабніша патріотична акція в сучасній Україні.

Нова ціннісна система в Україні починає формуватися із 1991 р. Варто зазначити вплив державної політики пам'яті на музейну сферу. Зміни державного курсу («багатовекторність» 1990-х рр., спрямування на відновлення національної пам'яті після Помаранчевої революції, спроби включити Україну в культурний та історичний простір за часів президентства В. Януковича, декомунізація та рух до Європи після Революції Гідності) живили конфронтаційні настрої в українському суспільстві.

Прикладом такої «битви за минуле» є відкриття пам'ятника Йосипу Гладкому (жовтень 2010 р.) біля Запорізького національного університету (це час перебування на посаді Міністра освіти і науки України Дмитра Табачника з неприхованим вектором у сфері історичної пам'яті у проросійський бік). Суперечлива (конфліктна) державна політика пам'яті мала відбиток на музейних практиках у формуванні історичної пам'яті. Так, у 2010 р. національний інститут стратегічних досліджень фіксував кризу в українському музейному просторі, проявами якої були недостатнє державне фінансування, консервативність поглядів музейних працівників, безініціативність, відсутність зацікавлення і стимулів⁹.

Відзначимо, що працівники Заповідника відмовилися від советської псевдоісторичної офіційної версії історії. З часу відновлення незалежності України Заповідник є науковим та культурно-освітнім закладом, що співпрацює з дослідниками та культурними установами, а також виконує просвітницьку функцію, притаманну інституціям пам'яті, транслює історичний досвід

нації. У 1992 р., управлінням культури Запорізької обласної державної адміністрації «приймаючи до уваги клопотання дирекції Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця» було затверджено рішення про перейменування музею історії Запоріжжя на музей історії Запорозького козацтва¹⁰, а в 1993 р. заповідник «Хортиця» отримав статус національного та його було передано у відання Міністерства культури¹¹. Це нова сторінка в історії Заповідника і його вплив на формування історичної пам'яті про козацтво можна оцінити, аналізуючи музейні практики останніх десятиліть.

Складовою музейних практик є експозиційна, виставкова, культурно-освітня, науково-дослідницька діяльність. Спробуємо окреслити досвід Заповідника. Аналіз тематики виставок, екскурсій, лекцій демонструє, що козацька проблематика стає домінуючою. Отже, для першої половини 1990-х рр. виділимо такі домінуючі теми: «Згадаємо праведних гетьманів», «Одяг населення Запорозжя доби козацтва», «Переяславський договір 1654 р. – міфи та реальність», «Духовність та культура запорозців». 14 жовтня 2004 р. розпочато будівництво історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». Пізніше були організовані нові виставки «230 років зруйнування Нової Січі»; «Запорозьке козацтво та Річ Посполита в XVII ст.», презентовані лекції: «Історія проекту Запорозька Чайка», «Короткий нарис історії грошового обігу в Україні від часів Гетьманщини і до сьогодення»; «Правові звичаї запорозьких козаків». Уже в 2012 р., для публічного огляду підготовлені виставки: «Зброя доби козацтва», «Образи православних святих у духовному світі запорозького козацтва»; експозиція «Козак Мамай і люлька»; розроблені екскурсії: «Заселення запорозьких земель після зруйнування Січі», «Козацький побут». У 2014 р. організовано Всеукраїнський козацький фестиваль «Покрова на Хортиці»¹². Тематика лекцій, які співробітники національного заповідника «Хортиця» підготували та публічно презентува-

⁹ Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku>

¹⁰ Про перейменування музею історії Запоріжжя. Наказ № 126 Управління культури Запорізької обласної державної адміністрації. *Державний архів Запорізької області*. Р-2519. Оп. 3. Спр. 602. Арк. 67.

¹¹ Про Національний заповідник «Хортиця». Постанова від 6 квітня 1993 р. № 254. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-93-%D0%BF#Text>

¹² Грушева Т. В., Кравцова О. В. Національний заповідник «Хортиця» у соціокультурному просторі України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 37 (76) № 2. 2025. С. 39, 40.

ли за останні п'ять років, промовиста: «Жінки козацької старшини у XVIII ст.», «Землі Війська Запорозького Низового», «Байда: велика історія маленького острова», «Пороги Дніпра», «Вишукана кухня козацької старшини XVIII ст.» тощо. Зміст наведених заходів демонструє світоглядний феномен українського козацтва та представляє його фундаментом української культури.

Відзначимо наукове видання національного заповідника «Хортиця» «INSULA» (до 2020 р. «Заповідна Хортиця»), що публікує статті, рецензії, хроніку, чим сприяє популяризації історичних знань.

Наведені приклади музейних практик Заповідника демонструють фокус діяльності: експонування предметів, які пов'язані із козацькою добою (зброя, предмети побуту), презентація тематичних напрямів, що охоплюють різні аспекти життя козаків (духовне, культурне, економічне, соціальне життя та боротьба за державність), увага до окремих історичних постатей, чия діяльність вплинула на формування національної самосвідомості. Освітні заходи Заповідника, підготовлені фахівцями-істориками, дозволяють окреслити систему цінностей козаків та переосмислити образ козацтва як історичного явища.

За 60 років функціонування національний заповідник «Хортиця» став важливим об'єктом рекреації, що в історичній пам'яті сприймається як визначне місце, яке пов'язане з історико-культурною спадщиною козацтва. У 2021 р. голова Запорізької обласної державної адміністрації О. Старух стверджував, що Хортиця – це не локальна пам'ятка, а об'єкт гордості всієї країни, оновлена Хортиця – це проєкт національного рівня. На його думку, «Хортиця має бути сучасним простором для культури, туризму, духовності, відпочинку»¹³.

В умовах новітньої російсько-української війни досить складно планувати кроки з удосконалення музейних практик у прифронтовому місті, яким є Запоріжжя. Проте спробуємо допустити, що розвиток історико-культурного туризму повинен стати частиною державної гуманітарної політики, а інтеграція музеїв у сферу рекреації – реаліями сьогодення. Із поверненням до мирного життя, знову постане питання про кількість відвідувачів

¹³ Старух О. «Хортиця має бути сучасним простором для культури, туризму, духовності, відпочинку. Комфортним та безбар'єрним середовищем для кожного», 2021. URL : <https://www.zoda.gov.ua/news/54965/oleksandr-staruh-hortitsyama-je-buti-suchasnim-prostorom-dlya-kulturi,-turizmu,-duhovnosti,-vidpochinku.-komfortnim-ta-bezbarjernim-seredovishem-dlya-kozhnogo.html>

у музеях. Ще у довоєнний період дослідниками була помічена тенденція, яка свідчила про зменшення інтересу українців до музейних установ: більш як чверть мешканців великих міст України останній раз відвідували музей один-два роки тому, майже така сама кількість опитаних останній раз була в музеї три-п'ять років тому¹⁴. Вважаємо, що культура дозвілля в епоху постмодерну зазнала змін і стала викликом для музеїв. Поява нових інформаційних каналів в умовах цифрових трансформацій зробила отримання інформації/знання широкодоступним, що змушує інституції пам'яті (які мають за мету поширення знання) враховувати час, у якому панує Інтернет. Сьогодні ці установи повинні презентувати знання, використовуючи новітні технології (віртуальні екскурсії, 3-D сцени, VR, AR, інтерактивні карти, online виставки, цифрові архіви тощо). Таке «осучаснення» зробить історичні знання доступними та цікавими для широкої аудиторії, забезпечить критичний діалог з минулими епохами, дозволить повною мірою використати культурний потенціал експозицій, посилить емоційний вплив на відвідувачів.

Таким чином, з часу відновлення незалежності Україною, відбулося осмислення минулого українцями; держава (навіть за відсутності чіткої позиції влади) сформувала свою ідентичність, яка презентує національні історичні та соціокультурні процеси. У пам'яттєвому дискурсі музеї почали відігравати помітну роль. Національна пам'ять та соціально-історичний досвід не повинні представляти дихотомію. Навпаки, симфонія цих понять може стати фундаментом державної політики у сфері гуманітарних питань, що відзначено у Законі України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу»¹⁵. Саме наукове осмислення минулого стало характерною рисою діяльності Національного заповідника «Хортиця» на сучасному етапі, що перетворило його на суспільний інформаційний/комунікативний канал, який має вплив на колективну пам'ять шляхом формування історичної пам'яті про козацтво.

¹⁴ Фесенко Г. Г., Яцюк М. В. Культурні заклади Харкова: сучасний стан та перспективи розвитку. Трансформаційна культура в умовах глобалізації: культурна ідентифікація та інформаційне суспільство: матеріали наук.-практ. конф., Харків, 18–19 травня 2012 р. / [ред. О. Г. Бугайченко]; Обл. організ.-метод. центр культ. і мист-ва. Харків : [б.в.], 2012. С. 126.

¹⁵ Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу: Закон України від 21.08.2025 № 4579-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

References

- Verbytska P. Suchasna paradyhma muzeinoi komunikatsii. *Istoryko-kulturna spadshchyna: problemy zberezhennia i populiaryzatsii*: Tezy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 21–22 kvitnia 2017 roku. Lviv, 2017. S. 22–24 [in Ukrainian].
- Hrusheva T. V., Kravtsova O. V. Natsionalnyi zapovidnyk «Khortytsia» u sotsiokulturnomu prostori Ukrainy. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Seria: Istorychni nauky. Tom 37 (76) № 2. 2025. S. 35–43 [in Ukrainian].
- Eskiz Derzhavnoho zapovidnyka istorii zaporizkoho kozatstva na ostrovi Velyka Khortytsia. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti. Vystavka dokumentiv «30 rokiv z dnia vidkryttia na o. Khortytsia Muzeiu istorii m. Zaporizhzhia Natsionalnogo zapovidnyka «Khortytsia». Retrieved from https://www.archivzp.gov.ua/uk/?option=com_content&view=article&id=301
- Zashkilniak L. Radianski mify v suchasni ukrainskii istoriohrafii: chas zmin i zamin. *Svitlo y tini ukrainskohoadianskoho istoriopysannia*: materialy mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, Ukraina, 22–23 trav. 2013 r.) / za red. V. Smoliia; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy [ta in.]. Kyiv : In-t istorii Ukrainy NANU, 2015. S. 17–30 [in Ukrainian].
- Kyrydon A. Muzei yak instytutsii pam'iaty. Ukraina-Ievropa-Svit. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2015. Vyp. 16 (1). S. 193–200 [in Ukrainian].
- Kuzmuk O. Rol muzeiv u kulturnomu ta sotsialno-ekonomichnomu rozvytku krainy: zarubizhnyi dosvid. Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2010. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku> [in Ukrainian].
- Nahorna L. Istorychna kultura: kontsept, informatsiinyi resurs, refleksyyni potentsial. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 382 s. [in Ukrainian].
- Polityka istorichnoi pam'iaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy : analit. Dopovid. Za zah. red. V. M. Yablonskoho. Kyiv : NISD, 2019. 144 s. [in Ukrainian].
- Postanova № 911 Rady ministriv Ukrainsoi RSR «Pro uvichnennia pam'iatnykh mists, zv'iazanykh z istorieiu zaporizkoho kozatstva». *Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti*. R-1335, Op. 9, Spr. 939, Ark. 77, 77 zv. [in Ukrainian]
- Pro zasady derzhavnoi polityky natsionalnoi pam'iaty Ukrainsoho narodu: Zakon Ukrainy vid 21.08.2025 № 4579-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text> [in Ukrainian]
- Pro Natsionalnyi zapovidnyk «Khortytsia». Postanova vid 6 kvitnia 1993 r. № 254. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro pereimenuvannia muzeiu istorii Zaporizhzhia. Nakaz № 126 Upravlinnia kultury Zaporizkoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. *Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti*. R-2519, Op. 3, Spr. 602, Ark. 67 [in Ukrainian].
- Sokulskyi. Ostriv Khortytsia ta yoho istoryko-kulturne znachennia v protsesi vynykennia i stanovlennia zaporozkoho kozatstva. Dysertatsiia na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ist. nauk : 07.00.01. Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi universytet, 2014. 442 s. [in Ukrainian].
- Starukh O. «Khortytsia maie buty suchasnym prostorum dlia kultury, turizmu, dukhovnosti, vidpochynku. Komfortnym ta bezbariernym seredovyschem dlia kozhnogo». 2021. Retrieved from <https://www.zoda.gov.ua/news/54965/oleksandr-staruh-hortitsya-maje-buti-suchasnim-prostorom-dlya-kulturi,-turizmu,-duhovnosti,-vidpochynku.-komfortnim-ta-bezbarjernim-seredovishem-dlya-kozhnogo.html> [in Ukrainian].
- Fesenko H. H., Yatsiuk M. V. Kulturni zaklady Kharkova: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Transformatsiina kultura v umovakh hlobalizatsii: kulturna identyfikatsiia ta informatsiine suspilstvo*: materialy nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 18–19 travnia 2012 r. / [red. O. H. Buhaichenko] ; Obl. orhaniz.-metod. tsentr kult. i myst-va. Kharkiv : [b.v.], 2012. S. 123–127 [in Ukrainian].